

Літературознавство

УДК 82/09 М. Драгоманов: 821.161.2

УКРАЇНОФІЛЬСЬКІ ЗОСЕРЕДЖЕННЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Р. В. Піхманець

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української літератури;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-74; e-mail: Kf@pu.ukr.lit.ua*

У статті порушено питання про ймовірні причини вступу Михайла Драгоманова в корпорацію українофілів. Воно актуальне з огляду на те, що він і думки не допускав про державно-політичну самостійність України, всіляко поборював пов'язані з національною ідеєю тенденції, завжди і всюди відстоював пріоритети й цінності Російської імперії. Обґрунтовується припущення, що призвело до названого кроку розуміння українофільства як одного зі способів "демократичної" русифікації «Юго-Западного края».

Ключові слова: *українофіли, національна ідея, Стара громада, національно-визвольний рух, світоглядна парадигма, реформування Російської імперії, засоби русифікації, ліберально-демократична тактика.*

На становлення художнього феномену Лесі Українки впливала – явно чи опосередковано, виразно чи на неусвідомлюваному рівні – ціла низка найрізноманітніших чинників, зокрема (чи, може, навіть – насамперед) атмосфера родового оточення. Провідним у системі художнього мислення поетеси, як відомо, був жанр драматичної поеми, в якій конфлікт базується на зіткненні світоглядних позицій, ідеологій, і вказану колізію світоглядів вона могла бачити на прикладі близьких людей – матері й дядька: брата і сестри, Олени Пчілки, котра стояла біля витоків українського інтегрального націоналізму, й Михайла Драгоманова, який у багатонаціональній державі визнавав зверхність однієї нації – державної [див.: 16, 45, с. 428] та відстоював завжди і всюди пріоритети Російської імперії, виступаючи її ревним захисником і бажаючи задля світлого майбутнього й порятунку реформувати її, демократизувати, цивілізувати.

Однією з найбільших загадок життєво-творчої й суспільно-політичної “кривої” Михайла Драгоманова є його перехід на позиції українства. Адже тривалий час “все вело молодого вченого лиш до общерускості” [10, с. 312]. Ба більше – “за студентських часів уважали були Драгоманова за одного з найзапекліших ворогів українського руху” [там само, с. 21]. Сам він пов’язував такий “крутий злам” свідомості із внутрішньою потребою прислужити українській спільноті шляхом поширення народної освіти й підготовки науково-популярних книг. Більше запобіг у першій справі: практичній роботі в недільних школах, а після їх закриття у «Временній педагогічній школі» у Києві. Саме “педагогический интерес сблизил меня с украинцами”, – переконував він пізніше [3, 1, с. 45].

Дослідники здебільшого приймають авторські пояснення, підтримуючи версію педагогічної контроверзи й зацікавлення підготовкою та виданнями українських книг для народу і не заглиблюючись у її сутнісні виміри. Однак наукові потреби можна було задовольняти і в університетському ліберально-професорському середовищі, яке досить прихильно ставилося до здібного й суспільно активного студента, а національні чуття його були, як сам зізнавався, атрофовані й ледь жевріючі, тож не могли спричинити внутрішній примус до серйозних дій на громадсько-українському поприщі. Тим паче, що Михайло Драгоманов досить скептично відгукувався про евристичний потенціал тодішньої української науки загалом, про її можливості й перспективи, а також мав значні претензії до видавничої продукції Старої громади й критично-недовірливо оцінював її значення. До всього, публікація українських книг була пов’язана з певними ризиками. Якщо зважити, що в перспективі він розраховував на державну службу й кар’єрний ріст*, то названі форми професійної й суспільної активності виглядають дещо дивними й алогічними. Посилює підозри те, що, зблизившись з українофілами, Драгоманов не поспішає братися ні до видання популярних народних книжок, ані до словникової чи етнографічної роботи, що не припинялася навіть у період наступу на свідоме українство, – натомість він зішшовся ближче з учителем російської словесності Євгеном Судовщиком: “обидва приятелі держались від головних громадських діячів трохи осторонь і постійно сперечалися з ними по принципових питаннях” [7, с. 29].

Перспективніша, як на мене, в пошуковому плані, тобто потребує прискіпливішого наукового погляду, перша з декларованих складова прийнятого рішення – педагогічні інтереси. Тільки ж відразу зароджується “інтрига”, адже засновану на пропонованих засадах систему осві-

* Навіть пізніше він признавався Франкові, що хотів би обіймати посаду попечителя Київського навчального округу, а дочці – що бачить себе в кріслі не мало не багато, а міністра народної освіти [Див. відповідні свідчення в ст.: 22, с. 392-393].

ти Михайло Драгоманов вважав *“единственным впоене надежным средством к основанию положительного руського національного образования в Юго-Западном крае* (курсив мій. – Р. П.)” [6, с. 257]. Інакше кажучи, допуск народної мови в освітню сферу тодішньої Російської імперії, згідно з його міркуваннями, мав стати заборолом польським претензіям на панування над українським людом і “природним”, ліберально-демократичним засобом русифікації “краю”.

Тож переродження Савла в Павла, якщо воно справді відбулося, мусило мати серйозний, глибинно-сутнісний підклад і «вищу» мотивацію. Зрештою, “шлях маски” тим більше передбачав серйозну причинно-підставну базу. Щоб досягнути огранену метаморфозу, варто детальніше приглянутися до деяких основоположних праць принципала.

Особливе місце в теоретично-дискурсивних міркуваннях Михайла Драгоманова займає «Восточная политика Германии и обрусение». “Вміщена в легальному журналі, студія ця, розуміється, не відбиває вповні тодішніх теоретичних поглядів М[ихайла] Драгоманова, але вона досить повно виявляє загальну його громадсько-політичну тактику, та й сама, як твір публіцистичний, є яскравим проявом цієї тактики” [9, с. 82]. Скажу більше: саме в ній лежить ключ до розуміння його як політика і як громадського діяча. Адже там уперше системно і всеосяжно, на повну, сказати б, шкалу було поставлено питання співіснування “Центру” й “окраїн”, великих державно-централізованих утворень і колонізованих ними земель та народів. Її, цю проблему, Драгоманов осмислює в контексті боротьби головних імперських хижаків, насамперед Росії й Німеччини, за нові території, володіння й ресурси – передусім за слов’янство.

Поштовхом до написання праці стали зовнішні та внутрішні ризики й загрози існування Російської імперії. Перші були пов’язані з утвердженням у європейському монархічному просторі Пруссії, котра внаслідок воєнної звитяги 1866 року над Габсбургами значно послабила позиції останньої* і стала зазіхати на сусідні землі, нав’язуючи власні пріоритетів “старушке” Європі. Франко-пруська війна стала наочним цьому підтвердженням. Звісно, що “германизация Европы” – “программа будущего для прусской политики”, зате претензії на “Царство польське”, більша частина якого після поділу Речі Посполитої потрапила під владу російського абсолютизму, були цілком реальні й помітні неозброєним оком: “действительно есть в Германии люди, которые засматриваются на него” [4, с. 30, 20].

Якщо звести до спільного знаменника всю суму авторських спостережень і дескрипцій, то їхній сенс зводиться до визнання, що досвід

* Габсбурги, що перед тим (1859) зазнали поразки в Італії, змушені були гамувати свої апетити щодо земель на захід (німецьких) і на південь (Італія й Балкани) від своїх кордонів а навіть піти на радикальні політичні реформи, зокрема в державно-національній сфері.

вирішення національного питання “во всей западной половине России” демонструє повне банкрутство політики централізовано-адміністративної (тобто через заборони, репресії й переслідування) русифікації, тож заважає укоріненню російського абсолютизму в слов’янстві. І справа не в русифікації як такій (навпаки – їй належить чимскоріше проводити й посилювати, аби протистояти напорі колонізації чи германізації), а як вона здійснюється (грубо, брутально, поліцейськими методами) і наскільки ефективно. “Насильне встановлення національної єдності”, викорінення націоналізму вогнем і мечем не просто дискредитує національно-державну політику і монаршу владу загалом, а загрожує існуванню цілості імперії, підриває її авторитет у світі, заважає зміцненню, росту й підсиленню впливів.

Свої спостереження, основоположні твердження й умовиводи Михайло Драгоманов базує, природно, на вивченні національного питання в Україні. І не лише тому, що, як можна подумати, своя сорочка ближче до тіла, а й виходячи з засад науково-публіцистичного дискурсу: “главный узел польского вопроса находится не в Польше, а в Западном крае” [там само, с. 64]. Після поділу Речі Посполитої учасниками Священного союзу шляхта ні на йоту не полишала надій на повернення “історичної” Польщі й поклала собі за мету її відновлення в союзі з Литвою до Дніпра й Двіни чи навіть далі – до кордонів Вітебської й Могилівської губерній, а напередодні революційного зриву 1863 року все зробила, не гребуючи насильницькими методами, інтригами й брудними інсинуаціями, аби “закріпити свої позиції на цілому цьому просторі” [9, с. 83]. Польське дворянство поступово вкоренилося в Україні, переважило над “русским народом” і само повірило, що територія, на якій домінує польська еліта, є польською.

Польське питання для Росії виходило, таким чином, на передній план. Не скажеш, що урядові інституції не розуміли цього й не приділяли йому достатньо уваги, та все-таки серйозне осмислення його часто підмінялося жупелом “польської інтриги”, острахами й якимось заобонним жахом від неї і – як логічний наслідок такої диспозиції – “страшними”, військовими й поліцейсько-адміністративними за своєю сутністю контрзаходами, спрямованими на її придушення. Якщо б та пресловута гідра домоглася воістину “страшних успехов”, то “действительно были бы необходимы против нее чрезвычайные меры, и если бы оказалось, что существование России не может быть ограждено иначе, как посредством уничтожения польской народности, то чувство самосохранения заставило бы русский народ справедливо приняться за эту трудную и непривлекательную работу” [4, с. 64]. Та це зайве й пов’язане з певними ризиками й небезпеками, а в кінцевому результаті шкідливе і загрожує існуванню цілісності імперії. Хоча претензії поляків перед 1862-1863 роками були усправжки серйозними, та це не означає, що варто вдаватися до таких (“серьезных и страшных”) контрзаходів.

По-перше тому, що в висвітленні подібних уявлень “правда сильно подмешана фантазіями, вдобавок раздутими “спасителями отечества”, пугающих нас преувеличенными страхами”, а навіть якщо б це справді було так і “если поляки дошли до таких требований, если им удалось ополчатъ в известной степени Западный край (и в особенности успешно, по всеобщему сознанию, именно со времени раздела Польши), то это случилось вовсе не вследствие особенных усилий и искусства польской интриги, а вследствие наших же собственных старых порядков” [там само]. Відтак “польська інтрига” “есть не что иное, как порядок, задерживающий развитие народа и краев, естественно предназначенных к единству и союзу с Россией” [4, с. 142]. Через це необхідно критично переглянути структуру, характер й інструментарій тих “собственных старых порядков”.

Орієнтиром чи своєрідним прообразом при цьому повинно б слугувати розв’язання подібних проблем в інших європейських народів і новітні моделі державно-адміністративного устрою. Їх начала пов’язані насамперед із вирішенням гострих соціальних питань, із культурною боротьбою й протистоянням натискові полонізації, з розвитком національної (“русской”) самосвідомості.

На передньому плані «Восточной политики Германии и обрусения» – ґрунтовний план дій і конкретні завдання для державно-адміністративних органів, суспільних і політичних сил та інституцій. Уряд, як відомо, інертний і, зрештою, консервативний та деспотичний за самою своєю природою і сутністю, тому вирішення цього доленосного державно-національного питання можливе лише під тиском суспільності. З огляду на це автор апелює більше до неї, вказуючи на конкретні прорахунки й сфери, де варто насамперед прикладати зусилля. Оскільки йшлося про утвердження Росією своїх позицій перш за все в слов’янському світі, то Михайло Драгоманов розпочав баталії (саме їм відведено найбільше публіцистичного простору) з тими, кому, як кажуть, “по долгу службы” і прямого обов’язку належалося опікуватися цією справою – із московськими слов’янофілами – і в “одежі” полеміки з ними експлікував свої основоположні судження й міркування.

Як на те, апологетам всеслов’янської єдності ані особливих зусиль докладати не треба, ані якогось глобального, принципово нового плану діяльності готувати, а просто-запросто підтримати серед інородців народний рух “знизу”, стимулювати його і якомога надавати потрібне скерування чи бодай не вставляти палиць у колеса, не поборювати його і не підігравати в такий спосіб реакції. Адже чимало в цьому напрямку вже зроблено. Хоча й трохи запізно, “местные русские силы стали стремиться к организации и культурной борьбе с полонизмом на народных началах” [4, с. 71]. Так, з ініціативи й за безпосередньої участі київського студентства в 1861 році були відкриті в Російській імперії недільні школи – “в противодействие польским школам, которые тога

установлювались по всьому Юго-западному краю тайним польським шкільним обществом” [там само, с. 69]. За київською виникла ціла мережа подібних шкіл у містах, де були гімназії чи дворянські училища. Поступово “опорой русской культуры в крае” стає київський університет святого Володимира. Коротше кажучи, рятувати ситуацію, тобто протистояти ополяченню, взялася місцева інтелігенція, котра шляхом просвіти, науки й літератури би то намагалася відродити й утвердити російські впливи на українських землях і в такий спосіб зруйнувати загарбницькі заміри щодо їх повної полонізації*.

Михайло Драгоманов вважав подібні рухи “стихийними, а потому и естественными”, і вони “вытекают из непосредственного чувства более, чем из холодного расчета”. “Немаловажное историческое значение” таких “народных направлений” полягає саме в тому, що вони виступили “на защиту русских интересов в Западном крае” [4, с. 142, 143].

Відбувалися означені процеси на початках, як це не парадоксально (з огляду, що це “народное направление” мало антипольське спрямування), “через” представників польської інтелігенції, перш за все “української школи” в польській літературі: Северина Гощинського, Михайла Грабовського, Юліуша Словацького, Броніслава Залеського, Міхала (Михайла) Чайковського, Томаша (Тимка) Падури. Вони “підготували” ґрунт для виступу на історичну арену adeptів “любви до простого українського народу”, себто хлопоманів – народницько-культурницької течії інтелігенції Правобережної України. Були це переважно студенти Київського університету, що походили зі спольщених родин і усвідомлювали потребу служити тому народові, серед якого зростали й жили (Володимир Антонович, Павло Житецький, Кость Михальчук, Борис Познанський, Тадей Рильський, Павло Чубинський та ін.). У такий спосіб виросло українофільство чи, властиво, хлопоманство трансформувалося, переросло в нього.

Це була своєрідна реакція на полонізм у науці й літературі, суспільно-наукова боротьба з полонізацією краю. Акцент українофіли робили на любові до свого краю, до природи й рідного слова, а в історії – на боротьбі козацтва з польською аристократією, і таким чином потроху, сказати б, рухалося “дело возрождения русского народа в Западном крае” [4, с. 76]. Говорячи про пріоритет «місцевих елементів» як дієвого засобу відродження народної самосвідомості, Михайло Драгоманов,

*Подібно в «Северо-Западном крае» “союз с русским государством поможет литовскому народу, как народу и как народности, высвободится от давления польской шляхты и полонизма” [4, с. 99]. А домогтися цього можна тим самим шляхом – “знизу”, тобто через заохочення й розвиток власної мови, літератури, етнографії, історії і т. ін., і піднесення в такий спосіб народної свідомості, яка нібито тільки тим і живе в глибинному естві своєму, що воліє єдності з російським державно-імперським організмом. Отож уряд повинен би прийняти відповідну програму підтримки подібних починів й ініціатив.

либонь, найменше переймався долею їх самих. Звісно, що мусив дбати про їх, що так скажу, якісний склад (розвиток, вивчення і поліпшення), бо інакше годі було сподіватися від цих ефективного результату. Та це похідне, другорядне, “вимушене”. Головне ж – розвиваючи начала власної культури, можна досягнути тріумфу в утвердженні російських державно-політичних цінностей і пріоритетів в Україні. Це і буде “розумна”, “природна” й “демократична” русифікація.

Русифікація у розумінні Михайла Драгоманова означала, як видно, розвиток начал місцевої культури – тільки не задля неї самої й не во ім’я утвердження власної нації, а задля “дела русской народности”. Усе це він називав “естественным ходом истории” і закликав усі державно-урядові, громадські і наукові сили узгоджувати свої дії з його ритмами як єдино правильною й ефективною тактикою. А вона полягає, не втомлювався він повторювати, в “пресечении революционных попыток и рассечении узлов социальных; а затем, для окончательного обрусения края призовем на помощь свободу слова, науку, искусство, и дело русской народности не только не пропадет, но пойдет успешнее (в обох випадках курсив мій. – Р.П.)” [4, с. 78]. Кінцевий пункт такого державно-політичного поступування визначено чітко й недвозначно (“окончательное обрусение края”), і українофільство завдяки своїм успіхам у сфері науки й літератури нібито теж допомагало його наближувати.

Українофільство (як і білорусофільство, як національний рух у Литві) тлумачилося Драгомановим, таким чином, як суто культурологічний рух і своєрідне забороло проти польських каверз, як сепаратизм від Польщі, і якби уряд (і російська освічена суспільність) із розумінням поставилися до подібних дій, то хтозна, чи й дійшло б до повстання 1863 року.

Нового сенсу в цьому контексті набувають його свідчення про вступ у корпорацію українофілів, а власне – про його дату: весна 1863 року. “Как раз во время попытки во время польского восстания около Киева”, – ніби й без жодного умислу додавав він в «Автобиографической заметке» [3, 1, с. 43]. Цією уточнюючою деталлю автор би то хотів посвідчити свою прихильність із юних літ до національно-визвольних (і революційних загалом) рухів: “польское движение имело большое влияние на мое политическое воспитание” (там само). Хоча, як переконув листування студента “Міші” Драгоманова з рідними, ставлення його до польського революційного зриву 1863 року було радше негативно-осудним, ніж позитивно-вітальним [див., зокрема, публікації: 11, с. 414-417, 421-425 та ін.], тож існував інший, більш присутній мотив подібного рішення. Його автор невдовзі й експлікував на сторінках Санкт-Петербурзьких часописів.

Отож, “для поражения польской интриги не требуется особенных ухищрений, а только предоставление общества и народа естественному ходу развития вперед; тога руководство, вместо своего направления на подавление интриги и спасение от сетей ее и самих руководите-

лей, обращается ни к чему другому, как к помощи естественному и самостоятельному развитию народа и общества: вместо военного положения, контрибуций, обязательных продаж имений, усиленных высылки из края, сокращения числа слушателей в университетах, разгона целых десятков учеников в гимназиях, усиленной переделки народного языка и быта, субсидий и цензуры для журналов, замедления и искажений во введении земства, суда и проч. и проч., понадобится только поднятие благосостояния масс, поднятие их, а равно и вышестоящих, в просвещении, улучшение материального богатства края, свобода печати, возможно широкое раскрытие дверей школ, доверие к общественной и личной инициативе, скорейшее введение полезных реформ и проч. и проч.” [4, с. 141-142]. Вирішене в такий спосіб польське питання перестане бути “вопросом о существовании России как европейского государства” [там само, с. 67]. Окреслений шлях – це, по суті, зміна системи, відмова від воєнної диктатури на користь “лібералізму і гуманізму”. На жаль, “мы еще ни разу не попробовали ни в Западном крае, ни в Польше *системы* либерализма и гуманности, ибо там еще ни разу не были собраны представители всех слоев населения для решения местных земских дел, не введен был гласный суд с присяжными, не была освобождена печать, гарантирована частная собственность от произвола, а подобные меры только и составляют признаки системы гуманного либерализма. В Польше и Западном крае только и была принята одна *мера* либерального свойства, а именно – освобождение крестьян с надделом, – и нельзя сказать, чтобы она принесла дурные политические результаты” [4, с. 145].

Згідно з висновками фахівців, поняття системи передбачає єдність взаємопов’язаних і спільно спричинених, ієрархічно підпорядкованих один одному елементів, кожен із яких значущий не сам собою, а лише у взаємодії з іншим. А головним системотворчим чинником є націленість, “покоря” й консолідація всіх складників на остаточний позитивний результат [див.: 2, с. 35, 40, 43 56, 60 та ін.; 1, с. 46; 15, с. 14-17]. Названу інтерпретаційну максиму автор фіксує наприкінці VII розділу свого програмово-публіцистичного компедію – “спасенне единства государства”. А трохи нижче він зазначив конкретну форму і, сказати б, взірцеву модель такого державного утвору: Російська імперія XVIII століття, коли власне закладалися основи “общерусского общества”, – “с ее не только малою и Белою Русью, но и Литвой и Польшей, балтийским краем и Финляндией, с униатством, католицизмом, протестантством всех толков и еврейством”. Визнання безумовності й доконечності цього артефакту означало, в його розумінні, “стать на такую высоту, с которой только и можно побивать на голову все сепаратизмы и с полной верой в успех звать Россию к исполнению ее призвания среди славянских и неславянских, разнонаречных, разноязычных и разноверных племен от Адриатики и до Кавказа [...]” [4, с. 130]. Мова, як можна бачити, не про любов чи симпатії до колонізованих народів і аж

ніяк не про вболівання за їхню долю, а про “сповнення” Росією її імперської місії серед “славянских и неславянских [...] племен” – “от Адриатики и до Кавказа” – і про “побивання на голову всіх сепаратизмі”. Причому лише за такого її, державно-імперського, устрою можна сподіватися на “повний” успіх, сиріч – на “спасенне единства государства”.

На цьому в «Восточной политике Германии и обрусении» Михайло Драгоманов ставив крапку, хоч латентно радіус розгортання передбачався ширший і більш глобальний, “перманентний”. Якщо його логічно продовжити, то, дасть Біг, і до Священної Римської імперії, як тоді називали Габсбурзьку монархію, черга дійде. Навіч, таким чином, спроби реінкарнації ідеології III Риму, її, сказати б, модерний варіант. Після ж утвердження себе в цьому геополітичному просторі можна гідно протистояти кайзерівській Німеччині. Подібні міркування – не “голе” теоретизування, не довільні вигадки і аж ніяк не наклеп на Михайла Драгоманова. На це маємо чимало побічних вказівок, обмовок, алюзій і проекцій. У кожному разі вони вказують, що ця проблема хвилювала його політичну свідомість.

Надзвичайно цікавий, зокрема, адресований йому лист Мелітона Бучинського з Відня від 15 червня 1872 року, в якому зачеплений цілий комплекс питань, пов’язаних із державно-політичними екзистенціями. Він став відповіддю на надіслану Драгомановим у квітні кореспонденцію, яка, на жаль, не збереглася. З-поміж інших Бучинський допускає в ньому ймовірність мілітаристського зіткнення російського абсолютизму з цісарською монархією як державно-політичних і цивілізаційних антиподів – насамперед щодо історичної перспективи федералістських принципів і начал федералізму. Зав’язаного на цьому ґрунті “находу Росії” відкидати не можна; зважаючи на історичні, державно-адміністративні та геополітичні обставини й маючи віддавна на озброєнні набір трафаретно-демагогічних гасел на кшталт “природної границі по Карпати”, “освобождєня слов’ян”, “оскрєсенє візантійського царства” і т. ін., вона будь-коли може рушити навалом на Габсбургів. Одначе на-вряд чи зважиться на такий смертельно небезпечний насамперед для неї самої крок, бо наведена фразеологія надається “до популяризованя і фанатизованя сліпих мас, але не до удару”. Що б хто не казав, а це означало б нав’язувати “собі безкорисну войну на шию” [14, с. 142]*. Важко припустити, щоб автор ні з того ні з сього брався обговорювати цю проблему: “програму” диспуту задавав найчастіше Михайло Драгоманов.

Та й «Восточная политика Германии и обрусение» латентно передбачає примари подібних воєнних конфліктів. Пригадаймо її “експо-

*Та й якби Петербург справді виношував такі плани, то скористався б ослабленням Австрії військовими поразками 1866 року. Отож народовці сподіваються “по добрі поратися з елементами централістичними, котрі рушаються серед пойма австрійського державного, а по лиху з центрифугальними, которихочи за границею, між чехами, німцями і в себе” (с. 141-142).

зицію” ба більше – вихідну заставу: польське питання для Російської імперії виходить на передній план, позаяк Німеччина й Австро-Угорщина не проти б приєднати її до себе (“Действительно есть в Германии люди, которые засматриваются на него (“Царство Польське”. – *Р.П.*); “Германизация Европы”, это – программа будущего для прусской политики!”) [4, с. 20, 30]. Росії, мовляв, не залишається нічого іншого, як захищатися, контратакувати й таким чином рятувати себе, “целость” держави і всього “русского мира” та й, як на те, всієї цивілізації. Таке її покликання, повинність і її така космічна місія!

Можна подумати, що такі ось твердження – “маленькі” хитрощі й неминучі наслідки публічної презентації “інородця” в столичному часописові. Але, по-перше, тоді він визнавав тільки легальні форми й методи суспільних перетворень і будь-які підтексти чи недомовки відмітав, як кажуть, з порога, а по-друге, вони органічно вписуються в систему його світоглядно-ідеологічних координат й практично-дійових ініціатив ба навіть їх визначають. І, “виїмково не розрізняючи тут принципіального питання від хвилимих практичних обмежень”, Драгоманов “не відкріся виразно до своєї смерті» від поглядів, якими «дебютував [...] у перших початках своєї публіцистичної діяльності” [16, 45, с. 425, 426].

За всіх ідеологічних зигзагах й відхиленнях від генеральної лінії, основу “практичної” методології Михайла Драгоманова структурував ліберальний соціально-політичний дискурс. Хоча він і був очільником лівого крила громадівців, підвладного радикальним, наче й революційним, настроям, але цей його загар виявляв себе хіба в тому, що визначальною в боротьбі з абсолютизмом уважав суспільно-політичну сферу, а врегулювання її вузлових питань пов’язував цілком і повністю з реформаторськими заходами. Причому цій позиції він не зрадив, навіть коли опинився в еміграції – більш безпечному і “відкритому” для легальної діяльності місці, де не раз випадало полемізувати з російськими революційними народниками, соціалістами та марксистами щодо тактики і методів боротьби, мети й конкретних завдань визвольного руху. Так, він визнавав неминучість конфліктного протистояння з урядом й державно-політичним апаратом Російської імперії, але це мала бути боротьба за перебудову існуючої поліцейсько-бюрократичної форми правління, а не їхнє повалення й знищення, мирний загальноросійський рух, спрямований на здійснення соціальних перетворень й запровадження конституційного устрою, прийняття політично-правового демократичного уставу й утвердження на цій основі нових державно-громадських порядків. На цій підставі “він готовий був підтримувати все, що йому здавалося кращим в уряді й адміністрації Росії, – всіх урядових осіб і всі урядові заходи, що хоч трохи давали простір для розвитку суспільства”, – огранив свого часу його світоглядні й громадсько-політичні орієнтири Кость Копержинський [9, с. 74]. Інакше кажучи,

шлях помірковано-ліберального реформування Михайло Драгоманов уважав не просто найбільш прийнятним, а єдино можливим для Росії в конкретно-історичній обстановці й за існуючого режиму. За політичним реформуванням (і на його ґрунті) мали б піти кардинальні зміни соціально-економічного й громадсько-культурного секторів.

Торкаючись різних аспектів революційно-визвольного руху, Михайло Драгоманов завжди і в усьому на перше місце ставив “будучність” імперії. Боротьба з політичним деспотизмом, соціально-економічні перетворення, співвідношення соціально-революційного та ліберального елементів у протистоянні з царатом, “центр і окраїни”, конституційні свободи – все во ім’я Росії, задля її достатку й процвітання: нехай нової, демократичної, але все-таки Росії. І коли пильніше й без побожних поклонів приглянутися до багатьох його інтроспекцій чи публічних об’яв, зокрема до листування з російськими колегами, однодумцями чи опонентами, то не викликає сумніву, що Михайло Драгоманов був свідомим захисником не української, а російської національної ідеї. Його політологічний дискурс – це в певному сенсі волення про порятунок Росії, а вже на другий план відступає питання, якою має бути в ній форма державного правління та її внутрішнє облаштування. Яскравою ілюстрацією сказаному можуть слугувати його полемічні пристрасті в епістолярному спілкуванні з Олексієм Суворіним.

Приміром, у листі від 26 лютого 1888 року Михайло Драгоманов наполягав, що впровадження в життя відстоюваних ним принципів позбавить Російську імперію внутрішньополітичної кризи (поразки, розруха й приниження, що їх Петербург зазнав у російсько-турецькій війні на Балканах унаслідок деградації, морального розкладу й зіпсуття, а завперше – культивування адміністративно-воєнних методів русифікації поневолених народів) й дозволить уникнути ескалації конфлікту. Постає врешті-решт з попелу, як сфінкс, нова Росія. “*Но это будет не Катковская Россия (не смею сказать не Ваша), а скорее моя*”, – не без гордості декламував він. – Катковская Россия способна только еще терять” [8, с. 148]. Справа, як знову-таки видно, не в знищенні деспотично-казармової імперської почвари, а в її огрядній хамулуватості, незграбності й упередженості до переродження; не в огидно-реакційній політиці русифікації щодо українців (однаково як й інших етно-національних організмів) і не в обороні їх природних прав і свобод як таких, а в тому, як її проводять: грубо, бездарно, централістично-адміністративними й колонізаторськими методами. А русифікувати, згідно уявлень і настанов Драгоманова, варто по-ліберальному, культу-

* Пор. із заявами шеф-редакторів «Вестника Европы»: «со временем, когда “Чермная Русь возвратится под сень родного орла”, помянут и нас с Вами». Або в іншому місці: «Пусть он (“Вестник Европы”. – Р.П.) делает дело здорового “обрусения” галичан, которое будет вместе и их разбурсачением» [12, с. 205, 212].

рно, “здорово” й демократично. Тим паче, що придатні для цього моменти траплялися не раз. Зокрема, в жовтні 1872 року, як впливає з його листа до Михайла Стасюлевича, склалося все для “направлення поднимающей опять главу свою гидры украинофильства к болем рациональному поведению, чем бывшее до 1863 г. Особенно полезно было привести в гармонию галицкое украинофильство с нашим общим “порядочным людям в России либеральным направлением”. Мне по кременам кажется, что провидение предназначило мне положить один из камней для такой святы” [12, с. 203].

Додати до таких ось зізнань Михайла Драгоманова щось важко. Відтак і його вступ у корпорацію свідомого українства був продиктований, найімовірніше, заявленою метою й означеними душевно-психічними та ідеологічно-політичними тенденціями.

Література

1. Анохин П. Избранные труды: Философские аспекты теории функциональных систем / П. К. Анохин. – М.: Наука., 1978.
2. Анохин П. Очерки по физиологии функциональных систем / П.К. Анохин. – М.: Медицина, 1975.
3. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. / М. Драгоманов; Упорядк. і примітки І. С. Романченка. – К.: Наукова думка, 1970.
4. Драгоманов М. Политическисочинения / М. Драгоманов; Под. ред. И.М. Гревса и Б.А. Кистяковского. – Т.1: Центр и окраины. – Типогр. Т-ва Т. Д. Сытина, 1908.
5. Драгоманов М. Публіцистика 1860-х років: Публікації в газеті «Киевлянин» (1864-1865) / М. Драгоманов // Хроніка – 2000: Український культурологічний альманах. – К., 2009. – Вип. 79: Невідомий Драгоманов. – С. 213-254.
6. Драгоманов М. Публіцистика 1860-х років: Публікації в «Санкт-Петербургских ведомостях» (1865-1870) / М. Драгоманов // Хроніка–2000: Український культурологічний альманах. – К., 2009. – Вип. 79: Невідомий Драгоманов. – С. 255-334.
7. Житецький І. Останній виїзд М. П. Драгоманова за кордон / І. Житецький // Україна. – 1926. – Кн. 2-3 (17). – С. 29-37.
8. З листування М.П. Драгоманова з О.С. Суворіним / Подав Д.І. Абрамович. – 1927. – Кн. 4. – С. 130-149.
9. Копержинський К. Громадсько-політична тактика М. Драгоманова у 60-х і в першій половині 70-х рр. / К. Копержинський // Україна. – 1930. – Січень – лютий. – Загальне число 39. – С. 64-96.
10. Кримський А. Розвідки, статті та замітки / А. Кримський. – У Києві: З друкарні Української Академії Наук, 1928.
11. Драгоманов М. Листи М. Драгоманова до рідних (1853-1870) / М. Драгоманов // Хроніка –2000: Український культурологічний альманах. – К., 2009. – Вип. 79: Невідомий Драгоманов. – С. 335-461.

12. М. М. Стасюлевим и его современники в их переписке / Под редакцией М. К. Лемке. – СПб, 1913. – Т. V. – С. 187-221.
13. Мухин М. Драгоманов без маски / М. Мухин // Визвольний шлях. – 1962. – Кн. IV-V. – С. 391-403.
14. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським (1871-1877) / Зладив М. Павлик. – У Львові: Накладом Наукового Товариства імені Шевченка, 1910.
15. Тимофеев Л. Слово в стихе / Л. Тимофеев. – М.: Советский писатель, 1982.
16. Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 16.07.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Крисою Б. С.*

MYKHAILO DRAGOMANOV'S UKRAINOPHILIAN CONCENTRATION

R. V. Pikhmanets

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature; 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342) 59-60-74; e-mail: Kf@pu.ukr.lit.ua*

The article touches on the issue of probable reasons of Mykhailo Dragomanov's joining the corporation of Ukrainophiles. It is topical since he did not allow himself a thought about Ukraine's state and political independence, in all ways fought against the tendencies connected with the national idea, always and everywhere stood up for the priorities and values of the Russian empire. The assumptions are grounded as to what led to the named step of understanding Ukrainophilia as one of means of "democratic" russification of "The Southwestern Land".

Key words: *Ukrainophiles, national idea, Old community, national-liberating movement, worldview paradigm, Russian empire's reformation, means of russification, liberal-democratic tactics.*